

Oracki, Tadeusz

Z zagadnień biografistyki Warmii i Mazur

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 3, 437-449

1980

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Tadeusz Oracki

Z ZAGADNIENÍ BIOGRAFISTYKI WARMII I MAZUR

I

W polskiej literaturze biograficznej teren Warmii i Mazur nie został wyczerpująco uwzględniony. *Polski słownik biograficzny* (dalej PSB), którego 25 tomów ukazało się na przestrzeni ostatnich czterdziestu pięciu lat (t. 1 w 1935, t. 25 w 1980) jest cenną publikacją, ale ze zrozumiałych powodów uwzględniającą tylko niektóre postacie związane z tymi regionami. Ukazanie się każdego nowego tomu PSB jest oceniane przez wielu recenzentów, nie zawsze jednak zgodnych nie tylko w spojrzeniu na szczegóły, ale i na koncepcję redakcyjną, a zwłaszcza na sprawę doboru i selekcji osób oraz sposób opracowania życiorysów. Dyskusje te i spory, nie nowe zresztą, łączą się z tematem od lat wysuwającym się na czoło rozważań naukowych, jakim jest stan obecny i przyszłość biografistyki polskiej¹.

Sposób i zakres ujęcia życiorysów regionalnych w ogólnonarodowym słowniku biograficznym wywoływał zawsze i nadal wywołuje ożywione dyskusje i polemiki². Najbardziej kontrowersyjną sprawą jest dobór postaci regionalnych do PSB. Już pierwszy redaktor tego wydawnictwa, Władysław Konopczyński, uświadamiał sobie w pełni trudności związane z właściwym doбором i opracowaniem życiorysów regionalnych. Wysunął on, niestety nie zrealizowany, projekt utworzenia regionalnych komitetów PSB. I tak np. już w 1932 roku jeden z takich komitetów miał powstać na Pomorzu pod kierun-

1 Zob. m.in.: W. Konopczyński, *O polską biografję narodową*, Przegląd Warszawski, 1922, t. 1, nr 5; S. Kot, *O biografję polską*, Pamiętnik Warszawski, 1929, z. 2; K. Tyszkowski, *Biografia i słowniki biograficzne*, Kwartalnik Historyczny (dalej KH), 1929, t. 2, z. 1; K. Lepszy, *O polską biografję narodową*, ibidem, 1957, z. 3; J. Jedlicki, *Autorzy i bohaterowie*, ibidem, 1964, z. 3 (ibidem, dyskusja, ss. 727–735); T. Lępkowski, *Kilka uwag o historycznej biografistyce*, ibidem, 1964, z. 3; tenże, *Biografistyka: żywotność, tradycjonalizm, nowoczesność*, ibidem, 1975, z. 3; S. Kieniewicz, *O „Polskim słowniku biograficznym”*, Rocznik Biblioteki Narodowej, t. 1, 1965, ss. 421–427; E. Rostworowski, *K. Lepszy i problem biografistyki narodowej*, KH, 1965, z. 2; tenże, *Stan i perspektywy „Polskiego słownika biograficznego”*, ibidem, 1970, z. 1; tenże, *Biografia, biogram, historia grup i pokoleń*, ibidem, 1973, z. 2; tenże, *Dwadzieścia tomów „Polskiego słownika biograficznego”*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 20, Wrocław 1975, ss. V–XI; tenże, *Piramida przodków*, Kultura, 1977, nr 42; *Biografistyka dziejów najnowszych* (wypowiedzi różnych autorów), Dzieje Najnowsze, 1973, nr 3; J. Molenda, *Polski słownik biograficzny*, t. 21, Wiek XIX i XX, KH, 1978, z. 1; S. Kieniewicz, *Polski słownik biograficzny*, ibidem, 1979, z. 1.

2 Zob. m.in.: L.Z., *Zyciorysy chłopów w „Polskim słowniku biograficznym”*, Wieś i Państwo, 1947, nr 5–6; Z. Nowak, *Sylwetki gdańszczyzan w dziewięciu tomach „Polskiego słownika biograficznego”*, Rocznik Gdański, t. 21, 1962 (wyd. 1963), ss. 195–209; A. Czaja, *Varsawitana w XXII tomie „Polskiego słownika biograficznego”*, Kronika Warszawy, 1979, nr 1; J. Potoczek, *O zyciorysach dwóch sądecczan*, KH, 1979, nr 1; B. Polkowski, *Archituum ludzi morza*, w: *Gdynia*. Red. A. Bukowski, Gdańsk 1979, ss. 350–351; J. Michalski, *Cudzoziemcy w „Polskim słowniku biograficznym”*, KH, 1979, z. 2.

kiem ks. Alfonsa Mańkowskiego³. Komitet taki jednak faktycznie nie powstał. Szkoda, że do tej słusznej koncepcji nie powrócono po wojnie, kiedy przystąpiono do wznowienia i kontynuacji PSB.

Słowniki biograficzne, specjalistyczne czy regionalne, i prace podejmowane nad nimi są niewątpliwie zjawiskiem cennym i potrzebnym. Pozwólą one redakcji PSB na uwzględnienie także postaci mniej znanych, choć wybitniejszych: z drugiej strony redakcja PSB nie będzie potrzebowała zamieszczać życiorysów osób o mniejszym znaczeniu z punktu widzenia ogólnopolskiego. Niestety, jak dotąd, nie mamy słowników regionalnych, o których pisał obecny redaktor PSB — Emanuel Rostworowski, że „sporo się [o nich — T.O.] mówi, ale praktycznie rzecz biorąc ich nie ma”⁴.

Jak już wspomniano, postacie związane z regionami Warmii i Mazur nie są z różnych względów odpowiednio reprezentowane w PSB. Chodzi tu zarówno o dobór postaci, jak i sposób ich opracowania. Zresztą sama redakcja tego wydawnictwa od dawna zdaje sobie sprawę z niedostatecznych informacji o Polakach z Gdańska, Warmii, Mazur, Pomorza Zachodniego itp., skoro jeszcze w 1957 roku pisał ówczesny redaktor PSB, że „braki te były odbiciem, rzecz oczywista, zaniedbań naszej historiografii w odniesieniu do ziem zachodnich”⁵. Niestety, nie jedyna to przyczyna istniejącego stanu rzeczy. W ostatnich latach sytuacja uległa pewnej, ale tylko nieznacznej, poprawie. Recenzując piętności tom PSB Marek Marian Drozdowski słusznie zauważył, że spotykamy tam „zbyt skromną liczbę osób pochodzących z dawnych Kresów Wschodnich, Podlasia, Warmii i Mazur, Pomorza, Śląska, Kielecczyny. Jest to przede wszystkim rezultat nierównomiernego rozwoju badań regionalnych i nadmiernej koncentracji historyków w Warszawie i Krakowie”⁶.

Poza słownikiem ogólnym i narodowym, jakim jest PSB, będący wciąż w stadium kontynuacji (doprowadzony do litery P) posiadamy kilkanaście polskich słowników biograficznych specjalistycznych, a nad innymi prace są zaawansowane⁷. Słowniki specjalistyczne uwzględniają życiorysy osób związanych z jedną dziedziną kultury czy nauki, a więc np. z teatrem (*Słownik biograficzny teatru polskiego 1765—1965*, Warszawa 1973), z książką (*Słownik pracowników książki polskiej*, Warszawa — Łódź 1972), z muzyką (*Słownik muzyków polskich*, t. 1—2, Kraków 1964—1967) czy medycyną (Stanisław Kościński, *Słownik lekarzów polskich*, Warszawa 1888). Grupują one także ludzi według przynależności do określonej organizacji lub ruchu politycznego (np. Marian Tyrowicz, *Towarzystwo Demokratyczne Polskie 1832—1863. Przywódcy i kadry członkowskie. Przewodnik biobibliograficzny*, Warszawa 1964; *Słownik biograficzny działaczy polskiego ruchu robotniczego*, t. 1, Warszawa 1978), bądź też ze względu na ich udział w ważnych wydarzeniach międzynarodowych (np. *Księga Polaków uczestników Rewolucji Październikowej 1917—1920. Biografie*, Warszawa 1967; Zygmunt Głuszek, *Polscy olimpijczycy*.

³ *Działacze Towarzystwa Naukowego w Toruntu 1875—1975*. Pod red. M. Biskupa, Warszawa 1975, s. 276.

⁴ E. Rostworowski, *Biografia, biogram, historia grup i pokoleń*, KH, 1973, z. 2, s. 358.

⁵ K. Lepszy, *O polską biografię narodową*, KH, 1957, z. 3, s. 202.

⁶ M.M. Drozdowski (rec.), KH, 1972, z. 2, s. 405.

⁷ Prawie wszystkie tego typu wydawnictwa wymieniam w wykazie bibliograficznym do pierwszego wydania *Słownika*. Zob. także m.in. I. Homola, *Międzynarodowe i narodowe słowniki biograficzne*, KH, 1957, z. 3; L. Marszałek, *Nowe encyklopedie i słowniki PWN, Nowe Książki*, 1968, nr 6; L. Brzezińska, *Słowniki biograficzne*, *Informator Bibliotekarza i Księgarza* 1970 (wyd. 1969), ss. 162—172; W. Kryszewski, *Publikacje encyklopedyczne w Polsce Ludowej*, *Przegląd Humanistyczny*, 1978, nr 4.

Leksykon 1924—1972. Wyd. 2, Warszawa 1976). Posiadamy również słowniki specjalistyczne i jednocześnie regionalne (jak np. Andrzej Skrobacki, *Polacy na Wydziale Lekarskim Uniwersytetu w Królewcu, Olsztyn 1969*) oraz specjalistyczne i zarazem ograniczone pod względem chronologicznym i tematycznym (np. Rafał Gerber, *Studenci Uniwersytetu Warszawskiego 1808—1831. Słownik biograficzny*, Wrocław 1977).

Przytoczone wyżej przykłady nie wyczerpują, oczywiście, wszystkich możliwości w tym względzie.

Opracowanie zasad doboru haseł do słowników specjalistycznych nie nastręcza na ogół większych trudności. Znacznie trudniej sprecyzować kryteria doboru haseł do regionalnego słownika biograficznego m.in. ze względu na różnorodne (słabo opracowane) dzieje regionu, kształtowane pod wpływem wydarzeń ogólnonarodowych i międzynarodowych. Sprawa dodatkowo komplikuje się, gdy chodzi o ziemie zachodnie i północne, bowiem trzeba uwzględnić m.in. takie problemy, jak np. grabież ziem obcych, wynaradawianie mieszkańców regionu i ich świadomość narodową, udział cudzoziemców w rozwoju kultury regionalnej itp.

Autorom słowników regionalnych wyjątkowo trudno znaleźć poparcie u wydawców centralnych (dla których tematyka regionalna nie jest atrakcyjna głównie ze względów merkantylnych), a wydawnictwa regionalne, nie dysponujące specjalistyczną kadrą redaktorów-encyklopedystów, nie mogą podjąć przekraczającej ich możliwości pracy edytorskiej. Do tych trudności dodać trzeba jeszcze nierównomierny rozwój badań naukowych nad dziejami poszczególnych regionów. Biograf-regionalista skazany jest bardzo często na żmudne i rozległe czasowo poszukiwania archiwalne i kwerendy biblioteczne, które powinny być proporcjonalnie rozłożone na barki specjalistów różnych epok i dyscyplin naukowych. Nic tedy dziwnego, że wciąż jeszcze oczekujemy na regionalne słowniki biograficzne, które w istotny sposób mają nie tylko uzupełnić luki w badaniach naukowych (ogólnopolskich i regionalnych), ale stanowić także podręczne źródło informacji dla ogólnopolskich wydawnictw encyklopedyczno-słownikowych, nie grzeszących na ogół znajomością problematyki regionalnej. Regionalne inicjatywy w zakresie biografistyki są niezmiernie potrzebne, w sposób istotny uzupełniają naszą wiedzę o najważniejszych problemach danego regionu, bardzo często ukazują poprzez losy jednostek odmienną procesów historycznych, a tym samym wzbogacają obraz dziejów całego kraju.

Otrzymałymi niedawno opracowane systemem holenderskim dwa tomy *Śląskiego słownika biograficznego* (pod. red. Jana Kantyki i Władysława Zielińskiego, Katowice 1977 i 1979)⁸, zaawansowane są prace nad *Wielkopolskim słownikiem biograficznym* (którego zeszyt próbnny ukazał się w 1970 roku) oraz nad słownikiem biograficznym zasłużonych Mazowian XIX i XX wieku, którego obszerną makietę wydał w 1977 roku Mazowiecki Ośrodek Badań Naukowych⁹. Podjęto już wstępne prace organizacyjne nad słownikiem bio-

⁸ O zasadach opracowania tego wydawnictwa zob. A. T. [argl] *Śląska kartoteka biograficzna, Zaranie Śląskie*, 1953, z. 1—2; tenże, *Śląski słownik biograficzny*, Kwartalnik Opolski, 1958, nr 3.

⁹ T. Oracki, *Zastużeni dla Mazowsza w XIX i XX wieku. Sylwetki działaczy społecznych i politycznych oraz twórców kultury, nauki i oświaty*, Ciechanów — Warszawa 1977.

graficznym Pomorza Zachodniego i Środkowego¹⁰ oraz Bydgoszczy¹¹. Ponieważ teren Pomorza Gdańskiego, przynajmniej do niedawna jeszcze, nie był dostatecznie uwzględniany w PSB¹², Biblioteka Gdańska PAN zbiera życiorysy gdańszczan z myślą o ich opublikowaniu w przyszłości. Jak dotąd, tylko częściowo i w formie popularnonaukowej gdańskie środowisko naukowe dało wyraz swoim zainteresowaniom biografistyką tego regionu¹³. Zespół historyków gdańskich, skupionych w Gdańskim Towarzystwie Naukowym, przystąpił do prac wstępnych nad słownikiem biograficznym Pomorza Gdańskiego od średniowiecza do XX wieku włącznie. Indywidualni badacze i regionaliści pomorscy zbierają materiały do słowników pisarzy (Andrzej Bukowski) i działaczy Pomorza Gdańskiego (Łucjan Czyżewski) i prowadzą już od lat kartoteki księży diecezji chełmińskiej w latach 1821—1920 (ks. Henryk Mross), zasłużonych ludzi regionu grudziądzkiego (Stanisław Poręba) i filomatów pomorskich oraz nauczycieli polskich na Pomorzu (Jerzy Szewc). Na podstawie wstępnych opracowań wnioskować można, że o słownikach biograficznych regionalnych myślą także m.in. środowiska naukowe Lublina, Nowego Sącza, Radomia i Zielonej Góry¹⁴.

II

Myśl wydania publikacji o charakterze biograficznym dla Warmii i Mazur nie jest zupełnie nowa. Nurtowała ona niektórych historyków polskich, zajmujących się problematyką regionalną. Niestety, ani jedna koncepcja wydania dzieła encyklopedycznosłownikowego w języku polskim, obejmującego Warmię i Mazury, nie została zrealizowana¹⁵. Złożyło się na to kilka przyczyn. Polska nauka historyczna stosunkowo późno zajęła się badaniem przeszłości Warmii i Mazur. Poczynania te miały charakter rozproszony i przy-

10 H. Rybicki, *Projekt słownika biograficznego Pomorza Zachodniego* (oraz:) T. Gasztold, *Koncepcja pracy nad słownikiem biograficznym Pomorza Środkowego i Zachodniego w XIX i XX wieku*, Koszalińskie Studia i Materiały, 1974, z. 2; T. Białecki, *Słownik biograficzny Pomorza Zachodniego*, Przegląd Zachodniopomorski; t. 22, 1978, z. 2; *Zasłużeni dla Pomorza Zachodniego*, Zeszyt wstępny „Słownika biograficznego Pomorza Zachodniego”. Oprac. zbiorowe, Koszalińskie Studia i Materiały, 1979, nr 4, ss. 126—183.

11 T. Esman, *Regionalny słownik*, Fakty 77, 17 IX 1977, nr 38.

12 Z. Nowak, op. cit.

13 W czasopiśmie „Kaszëbë” (od nru 13 z 1959 do nru 2 z 1960) drukowany był *Kaszubski słownik regionalny*, a miesięcznik „Litery” (od 1962) publikował życiorysy zasłużonych ludzi Pomorza Zachodniego i Gdańskiego pod red. T. Bolduana. Nakładem Gdańskiego Towarzystwa Naukowego ukazały się w opracowaniu zbiorowym następujące prace: *Działacze polscy i przedstawiciele RP w Wolnym Mieście Gdańsku*, Gdańsk 1974; *Ludzie Pomorza lat 1920—1939*, Gdańsk 1977; *Zasłużeni ludzie Pomorza XVI wieku*, Gdańsk 1977; *Zasłużeni ludzie Pomorza Nadwiślańskiego z okresu zaboru pruskiego*, Gdańsk 1979.

14 H. Zwolakiewicz, *Etnografowie i regionaliści w badaniach kultury ludowej Lubelszczyzny (Materiały do „Lubelskiego słownika biograficznego”)*, Studia i Materiały Lubelskie. Etnografia, 1962, z. 1; *Lubuski leksykon biograficzny*. Pod red. T. Kajana, Nadodrze, 1963, nr 6, 7, 9—12; 1964, nr 1—9, 12; *Materiały do „Słownika biograficznego ziemi radomskiej”*. Pod red. S. Zielińskiego, Biuletyn Kwartalny Radomskiego Towarzystwa Naukowego, t. 4, 1967, z. 4, t. 9, 1972, z. 3/4; t. 10, 1973, z. 3/4; A. Sitek, *Sylwetki zasłużonych sędzian*, Rocznik Sąddecki, t. 9, 1968 (wyd. 1969). Poczynając od drugiego rocznika, tj. od 1972 r., na łamach kwartalnika „Przegląd Lubuski” drukuje się w dziale *Biografie* życiorysy b. działaczy polskich na ziemi lubuskiej.

15 T. Oracki, *Słownik biograficzny Warmii, Mazur i Powiśla od połowy XV w. do 1945 roku*, Warszawa 1963, ss. VIII—XI. Wzmiankowany tamże na s. IX *Leksykon Polactwa w Niemczech* został udośćpiony w wydaniu fototypicznym (1973) ze wstępem Edmunda Osmańczyka. Zob. także R. Hajduk i S. Popiolek, *Encyklopedia, która się nie ukazała*, Katowice 1970.

czynkarski, bowiem uczonym polskim przed 1945 rokiem utrudniano dostęp do archiwów na terenie Prus Wschodnich. Nie miejsce tu na dokładną analizę przyczyn zaniedbań naszej historiografii w zakresie problematyki mazurskiej i warmińskiej, jak i ocenę jej powojennego dorobku¹⁶.

Spróbujmy pokrótce omówić jedynie osiągnięcia biografistyki polskiej w tym zakresie, ograniczając się do wydawnictw zwartych.

Pierwsze prace, zawierające materiały biograficzne dotyczące Warmii i Prus, opublikowali ludzie albo pracujący na tym terenie (np. bp warmiński Andrzej Chryzostom Załuski), albo związani z nim zarówno pochodzeniem, jak i pracą (np. Dawid Braun, Jerzy Krzysztof Pisanski, Jan Karol Sembrzycki)¹⁷. Przed 1939 rokiem przyczynkarskie prace o charakterze biograficznym ogłaszali m.in. Karol Górski, Alfons Mańkowski, Zygmunt Mocarski, Władysław Pniewski, Ignacy Warmiński i inni¹⁸.

Odzyskanie Warmii i Mazur w 1945 roku i potrzeba spopularyzowania polskich tradycji tych ziem skierowała zainteresowania historyków i regionalistów m.in. na tematykę biograficzną. Otrzymaliśmy wówczas szereg prac przyczynkarskich pióra takich autorów, jak np. Tadeusz Cieślak, Władysław Chojnacki, Tadeusz Grygier, Janusz Jasiński, Zygmunt Lietz, ks. Jan Obłąk, Władysław Ogrodziński, Emilia Sukertowa-Biedrawina, Andrzej Wakar i autor artykułu. Pojawiły się pierwsze próby syntezy w ujęciu popularnonaukowym (Emilia Sukertowa-Biedrawina, *Bojownicy o wolność i polskość Mazur i Warmii na przestrzeni siedmiu wieków*, Olsztyn 1954; Tamara Wajsbrot i Halina Kamińska, *Pisarze olsztyńscy*, Olsztyn 1966) i naukowym (*Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII w.*, t. 4: *Pomorze*. Oprac. Alodia Kawecka-Gryczowa oraz Krystyna Korotajowa, Wrocław 1962; Andrzej Skrobaccki, *Polacy na Wydziale Lekarskim Uniwersytetu w Królewcu*, Olsztyn 1969; *Współcześni pisarze województwa olsztyńskiego*. Pod red. Edwarda Martuszewskiego, Olsztyn 1972; Tadeusz Oracki, *Twórcy i działacze kultury w województwie olsztyńskim w latach 1945—1970, Materiały biograficzne*, Olsztyn 1975).

Kilkadziesiąt sylwetek z Warmii i Mazur uwzględnili w swych popularnych pracach: Ryszard Hajduk i Stanisław Ziemia (*Ludzie ziem zachodnich i północnych*, Warszawa 1962, wyd. TRZZ) oraz Wiesław Dobrzycki (*Z dziejów walk o ziemie zachodnie i północne*, Warszawa 1967, wyd. „Polonia”). Niestety, na tych wydawnictwach ciążyą poważne błędy. Zarzut ten dotyczy także świeżo wydanej książki Jerzego Oleksińskiego, *I nie ustali w walce...*, Warszawa 1980, wyd. „Nasza Księgarnia”.

Poczynając od 1955 roku, zaczęły ukazywać się oddzielne (zwarte) opracowania o charakterze biograficznym, poświęcone Mazurom i Warmiakom szczególnie zasłużonym dla kultury polskiej. Prace te, różne pod względem

16 Zob. m.in.: *Stan i potrzeby nauk społecznych na Warmii i Mazurach* (Praca zbiorowa). Olsztyn 1966; E. Sukertowa-Biedrawina, *Dorobek polskiej historiografii w latach 1945—1964 w zakresie dziejów Warmii i Mazur*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie (dalej KMW), 1965, nr 1; J. Jasiński, *Olsztyńskie środowisko historyczne w latach 1945—1977*, Zapiski Historyczne, t. 43, 1978, z. 3.

17 A.C. Załuski, *Epistolarum historico-familiarum...*, t. 1—3, Brunsbergae 1709—1711, t. 4, Vratislaviae 1761; D. Braun, *De scriptorum Poloniae et Prussiae historicorum, politicorum...*, Coloniae 1723; J.K. Pisanski, *Historia literaria Prussiae*, cz. 1—4, 1762—1765 oraz *Entwurf einer preussischen Literaturgeschichte*, Königsberg 1886; J.K. Sembrzycki, *Krótki przegląd literatury ewangelicko-polskiej Mazurów i Szlązaków od r. 1670*, Nawsi 18 8; Prace Kętrzyńskiego wymienia Wł. Chojnacki, *W. Kętrzy ski a Mazury*, Wrocław 1943, ss. 58—59.

18 Oracki, *Słownik* ss. XXIX—XXXVIII.

objętości (często skromne broszurki), sposobu i poziomu opracowania, dotyczą z zasady jedynie postaci wybitnych, ale poważnie wzbogacają naszą wiedzę o biografistycę Warmii i Mazur¹⁹.

Na uwagę zasługuje interesująca seria biograficzna, zainicjowana przez Wydawnictwo „Pojezierze” w Olsztynie, w ramach której ukazało się kilka spośród wyżej wymienionych prac. Skoro wydawcy zdecydowali się na naukową serię „Biografie”, należałoby ujednolicić charakter indeksów (niekiedy ich w ogóle nie ma) i stosować je we wszystkich pracach, wydanych w tej serii. Nie do przyjęcia jest przestarzały sposób umieszczania przypisów do poszczególnych rozdziałów na końcu książki.

Wiele cennych materiałów i artykułów biograficznych zamieszczają od lat redakcje „Komunikatów Mazursko-Warmińskich” oraz „Słowa na Warmii i Mazurach”. Natomiast zapoczątkowany przed laty przez redakcję „Warmii i Mazur” słownik biograficzny tych regionów zakończył się zamieszczeniem kilkunastu życiorysów, po czym pomysł ten zarzucono. Do biografistyki Warmii i Mazur należą niewątpliwie także opracowania biograficzne dotyczące osób, które wprawdzie nie miejscem swego urodzenia czy pochodzeniem, ale działalnością i pracą związane były z tymi regionami. Chodzi tu m.in. o wydane po 1945 roku prace biograficzne poświęcone Juliuszowi Burschemu (Woldemar Gastpary), Stanisławowi Hozjuszowi (Alojzy Szorc, Józef Umiński, Henryk Damian Wojtyśka), Ignacemu Krasickiemu (Tadeusz Mikulski, Zbigniew Goliński, bp Jan Obląk, Mieczysław Piszczkowski, Roman Wołoszyński), Zbigniewowi Morsztynowi (Janusz Pelc), Bogusławowi Radziwiłłowi (Tadeusz Wasilewski), Janowi Benedyktowi Solfie (Waldemar Kożuszek) i Łukaszowi Watenrodemu (Karol Górski).

Imponujący jest dorobek wydawniczy związany z życiem i działalnością Mikołaja Kopernika, opublikowany w związku z pięćsetną rocznicą urodzin astronoma. Ograniczając się do publikacji krajowych wystarczy wskazać prace Henryka Baranowskiego, Mariana Biskupa, Karola Górskiego, Stanisława Rosponda, Jerzego Sikorskiego, zbiorowy tom *Kopernik na Warmii*, wielotomowy i obecnie jeszcze kontynuowany cykl „Studia Copernicana” oraz na „Copernicana Cracoviensia”, „Komentarze Fromborskie” i na „Biblioteczkę Kopernikańską”, wydawaną przez Towarzystwo Naukowe w Toruniu.

W ostatnich latach wydano ponad dwadzieścia pamiętników działaczy ruchu polskiego na Warmii i Mazurach, które stanowiłyby cenne źródło dla dalszych badań nad biografistyką i w ogóle całą historią najnowszą Warmii i Mazur, gdyby ich wydawcy (w tym głównie „Czytelnik”, „Pojezierze”, LSW oraz PAX) podjęli w pełni naukowy trud edytorski tych wspomnień. Niestety, w większości wypadków stało się inaczej. Odosobnionym, ale godnym

¹⁹ Chodzi tu przede wszystkim o opracowania poświęcone ks. Walentemu Barczewskiemu (oprac. W. Ogrodziński), Janowi Antoniemu Blankowi (J. Derwojed), Franciszkowi Gorzkowskiemu (S. Szostakowski), Michałowi Kajce (W. Gębik, J. Jasiński i T. Oracki, J. Oleksiński, W. Plechocki), Wojciechowi Kętrzyńskiemu (E. Serwański, A. Wakar, J. Jasiński i A. Łukaszczyński), Krystynowi Lachowi-Szyrmie (Wł. Chojnacki i J. Dąbrowski), Michałowi Lengowskiemu (W. Gębik, J. Jasiński), Krzysztofowi Celestynowi Mrongowiuszowi (A. Wakar, A. Wojtkowski, W. Bienkowski), Feliksowi Nowowiejskiemu (W. Ogrodziński, J. Boehm, F.M. i K. Nowowiejscy; F. Nowowiejski. Praca zbiorowa, Gdańsk — Olsztyn 1978), Sewerynowi Pieniężnemu — juniorowi (J. Chłosta), Ignacemu Pietraszewskiemu (W. Ogrodziński), Teofilowi Ruczyńskiemu (E. Kruk), Andrzejowi Szmulowskiemu (W. Ogrodziński, J. Jasiński) i Emilii Sukertowej-Biedrawinie (M. Szostakowska)

naśladownictwa przykładem są wspomnienia Michała Lengowskiego, wydane przez Instytut Wydawniczy PAX²⁰.

III

Poważny dorobek naukowy w zakresie biografistyki Warmii i Mazur posiadają Niemcy. Wystarczy zajrzeć do czterech obszernych tomów *Bibliographie der Geschichte von Ost- und Westpreussen* Ernsta Wermkego, w których działy biograficzne (*Personen- und Familiengeschichte*) są bardzo rozbudowane. Bibliografie osobowe, co warto tu przypomnieć — zestawili także Władysław Chojnacki w pracy *Bibliografia bibliografii Pomorza Wschodniego*²¹.

Książkowe wydania prac Daniela Henryka Arnoldta, Jana Fryderyka Goldbecka, Efraima Oloffa, Jerzego Krzysztofa Pisanskiego (wszystkie drukowane w XVIII w.) oraz Ludwika Rhesy (z pierwszej połowy XIX w.), zawierające życiorysy pastorów, pisarzy, uczonych i profesorów Uniwersytetu Królewieckiego, dziś jeszcze posiadają wartość dla badaczy poszukujących zwłaszcza informacji o osobach mniej znanych i często pomijanych przez słowniki biograficzne²². Również w czasopismach królewieckich z XVIII wieku ukazywały się obszerne artykuły o charakterze biograficzno-słownikowym, poświęcone np. pastorom polskim w Królewcu²³ i kronikarzom pruskim²⁴, a Ludwik Ernst Borowski już w 1795 roku ogłosił interesującą pracę *Von preussischen Biographen und Biographien*²⁵. Kilkadziesiąt życiorysów (od Kopernika do Fryderyka Aleksandra Dohny) pomieścił w popularnym podręczniku-wypisach Edward August Preuss²⁶.

Cenny wkład do biografistyki warmińskiej (także ze względu na obiektywizm w przedstawianiu spraw polskich) wnieśli tacy historycy jak np. Eugen Brachvogel, Joseph Bender, Anton Eichhorn, August Kolberg, Joseph Kolberg, Franz Hipler i Georg Lühr, wszyscy związani z katolickim ośrodkiem naukowym w Braniewie.

Pierwszą próbą słownika biograficznego, obejmującego Prusy Wschodnie (bez Warmii), jest praca Juliusza N. Weisferta pt. *Biographisch-Literarisches Lexikon für die Haupt- und Residenzstadt Königsberg und Ostpreussen*²⁷. W wydawnictwie tym znalazły się m.in. także nieliczne i krótkie informacje, dotyczące postaci związanych ze sprawami polskimi, jak np. Marcin Gregor, Georg Friedrich Hartung, Fryderyk Moeller, Jan Mikulicz, Herrmann Peika,

²⁰ *Na Warmii i w Westfalii*. Wstęp i opracowanie J. Jasiński, Warszawa 1972.

²¹ *Zapiski Historyczne*, t. 24, 1956—1959, z. 4.

²² Opisy bibliograficzne prac wymienionych autorów oraz prace biograficzne innych autorów niemieckich, znajdzie czytelnik w pracach Wł. Chojnackiego, *Zbory polsko-ewangelickie w b. Prusach Wschodnich w XVI—XX w.*, Reformacja w Polsce, R. 12, 1953—1955 (wyd. 1956), nr 45—50, ss. 312—316; *Bibliografia polskich druków ewangelickich Ziemi Zachodnich i Północnych 1530—1930*, Warszawa 1966, ss. 243—252. Z tego względu ograniczam się do podania nazwisk i to niektórych autorów niemieckich, podając nieco więcej informacji o pozycjach tam pominiętych.

²³ *Erleutertes Preussen*, Bd. 5, 1742, ss. 727—803.

²⁴ *Ibidem*, ss. 1—110 i 807—56.

²⁵ L.E. Borowski, *Von preussischen Biographen und Biographien*, Preussisches Archiv, Jg. 6, 1795, ss. 129—150, 207—229.

²⁶ A.E. Preuss, *Preussische Landes- und Volkskunde oder Beschreibung von Preussen*, Königsberg 1835, ss. 315—371.

²⁷ Königsberg 1898, reprint wyd. w RFN w 1975 r.

Jan Karol Sembrzycki i Jerzy Wasiański. Autor nie podaje żadnej bibliografii i uwzględnia tylko osoby działające w XIX wieku. Krótkie informacje biograficzne czerpał z prasy, książek adresowych, programów gimnazjalnych oraz doniesień różnych osób. Słowniczek Weisferta zawiera przede wszystkim informacje o urzędnikach pruskich, wojskowych, wybitniejszych nauczycielach gimnazjalnych, duchownych itp. Przeważają hasła z dziedziny handlu, przemysłu, wojskowości, życia politycznego, przy wyjątkowo skromnym ujęciu literatury, kultury, prasy. Jest to poza tym książka tendencyjna. Przy nazwiskach Polaków (jak np. Mikulicz, Sembrzycki) brak jakiegokolwiek informacji o ich narodowości, a nawet o działalności na rzecz obrony języka polskiego, jak np. w przypadku Jana Karola Sembrzyckiego, którego nazwisko podano wprawdzie w pisowni polskiej, ale całkowicie pominięto jego działalność w ruchu polskim na Mazurach.

Słownik szlachty pruskiej, jednak bez bliższych danych biograficznych, wydał w 1855 roku Leopold Ledebur²⁸. Genealogią i biografistyką wschodniopruską interesował się również Johannes Gallandi²⁹.

Od 1927 roku ukazywało się w Królewcu specjalne czasopismo poświęcone genealogii pruskiej pt. „Altpreuussische Geschlechterkunde”, wydawane przez Vereins für Familienforschung in Ost- und Westpreussen. Wydawnictwo to wznowiono w 1956 roku w RFN pt. „Altpreuussische Geschlechterkunde. Neue Folge” (Hamburg) i zaczęto wydawać dodatek do niego pt. „Altpreuussische Geschlechterkunde Familienarchiv”. W 1953 roku przystąpiono w Neustadt/Aisch do wydawania czasopisma o charakterze biograficznym pt. „Ostdeutsche Geschlechterkunde”. W wymienionych periodykach znaleźć można głównie suche daty biograficzne, dzieje całych rodzin, w mniejszym stopniu dokładniejsze zyciorysy poszczególnych osób. W sytuacji, gdy nie zachowały się księgi metrykalne (zniszczone podczas ostatniej wojny lub pod jej koniec wywiezione z Prus Wschodnich i obecnie znajdujące się w RFN) wymienione czasopisma są często jednym wiarygodnym źródłem informacji.

Odrębną grupę wydawnictw biograficznych stanowią publikacje wyraźnie propagandowe, a nawet szowinistyczne, mające za zadanie popularyzację życia i działalności Niemców zasłużonych dla „niemieckiego Pomorza” czy „niemieckiego Wschodu”. Jest to literatura pozbawiona wartości naukowych, mogąca służyć jedynie jako materiał do badań socjologicznych i politologicznych dla autorów zajmujących się III Rzeszą. Z tego też względu została tu świadomie pominięta.

Do tej niechlubnej tradycji sięgnęli po wojnie niektórzy historycy zachodniemieccy. *Grosse Ost- und Westpreussen*³⁰ to właściwie antologia tekstów o zasłużonych Niemcach z Prus Wschodnich i Zachodnich; po każdym tekście znajduje się biografia osoby, której dany tekst dotyczy. Inna publikacja, *Grosse Deutsche aus Ostpreussen*³¹, zawiera 28 szkiców biograficznych od Kopernika do Johanna Bobrowskiego. Szkice te opracowali historycy i pisarze pochodzący z Prus Wschodnich, którzy zarówno w przeszłości, jak i po wojnie, zajmowali stanowisko przeważnie niechętnie wobec problemów polskich, jak np. Fritz Gause czy Walther Hubatsch. Ten ostatni opracował

28 L. Ledebur, *Adelstetikon der preussischen Monarchie*, Bd. 1–3, Berlin 1855.

29 J. Gallandi, *Altpreuussisches Adelstetikon*, Prussia, 1926, H. 26–27, H. 28, 1928, Bd. 31, 1935; *Königsberger Stadtgeschlechter*, Hamburg 1961.

30 München 1958, praca zbiorowa pod red. W. Schlusnusa.

31 München 1970, praca zbiorowa pod red. W. Matulla.

życiorys „Coppernicusa”, którego zaliczył do „wielkich Niemców”. Autorzy tego opracowania skrzętnie pomijali wszelkie związki, łączące owych „wschodnio-prusaków” z polską kulturą, chociaż w niektórych wypadkach zmuszeni byli o tym wspomnieć (np. przy życiorysie Zachariasza Wernera czy Ernesta Teodora A. Hoffmanna). Zdecydowanie propagandowy charakter ma praca Herberta G. Marziana pt. *Ostpreussen. Seine Bedeutung für Deutschland und Europa* (Leer 1969), w której na stronach 83—142 pomieszczono w popularnym ujęciu biografie zasłużonych Niemców. Interesującym przykładem, ze względu na charakter opracowania, jest słownik biograficzny Götza von Selle pt. *Ostdeutsche Biographien. 365 Lebensläufe in Kurzdarstellungen*³². Praca obejmuje kraje bałtyckie, Austrię, Prusy Wschodnie i Zachodnie, Pomorze, Poznańskie, Śląsk i Sudety. Także i ta publikacja ma w swoim zamierzeniu cele propagandowe, o czym świadczyć może fakt, że Kopernika i Hozjusza zaliczono do Niemców. Na uwagę zasługuje jednak sposób opracowania książki popularnonaukowej typu biograficznego, a zwłaszcza przemyślane i nowatorskie indeksy.

Pewną liczbę nazwisk z terenu Prus Wschodnich znaleźć można w *Deutschebaltisches Biographisches Lexikon 1710—1960* (Köln 1970) oraz w pracach autorów z pewną sympatią odnoszących się do spraw polskich, tj. Eduarda Kneifla i Petera Böhninga³³.

Pierwszym naukowym słownikiem biograficznym, uwzględniającym w tak szerokim zakresie teren Warmii i Mazur, jest zbiorowa publikacja pt. *Alt-preussische Biographie* (t. 1 pod red. Christiana Krollmanna został wydany w Królewcu w 1941 roku, t. 2 zaczął ukazywać się w roku 1943, a w całości wydany został w 1967; w 1975 ukazał się t. 3 jako suplement. Ostatnie dwa tomy wydano w Marburgu a/Lahn pod red. Kurta Forstreutera i Fritza Gausego). W latach 1936—1944 ukazało się 16 zeszytów tego wydawnictwa nakładem Historische Kommission für Ost- und Westpreussische Landesforschung w Królewcu. Wznowiono je w RFN w 1961 roku publikując kolejny, siedemnasty zeszyt i wydając wkrótce oddzielnie tom drugi i trzeci.

Jak dotąd, wydawnictwo to nie doczekało się wielu recenzji w polskich czasopismach naukowych³⁴, nad czym trzeba ubolewać, gdyż ta tendencyjna publikacja, świadomie fałszująca sprawy polskie (i znajdująca się w wielu bibliotekach zagranicznych) zasługuje na wnikliwą recenzję różnych specjalistów. Słownik ten, o wyraźnej tendencji szowinistycznej (szczególnie wyraźnie widocznej w tomie pierwszym), na ogół pomijający (z małymi wyjątkami) życiorysy Polaków, zajmuje się prawie wyłącznie postaciami związanymi z niemiecką kulturą, nauką i życiem politycznym; gloryfikuje junkierskie rodziny pruskie, przedstawicieli wielkiego kapitału i militarystyki pruskiej. Przedstawienie niektórych i — jak wspomniano — nielicznych życiorysów Polaków lub mieszkańców Prus związanych z Polską jest nie tylko tendencyjne i fałszywe, ale często wręcz antypolskie. Przy życiorysach Gabriela, Jana, Piotra i Ścibora Bażyńskich (t. 1, ss. 36—37) nie uwzględniono

32 Würzburg 1955. Wyd. Göttinger Arbeitskreis.

33 E. Kneifel, *Die Pastoren der evangelisch-augsburgischen Kirche in Polen. Ein biographisches Pfarrerbuch mit einem Anhang, Eging-Niederbayern* (1967); P. Böhning, *Die Nationalpolnische Bewegung in Westpreussen 1815—1871*, Marburg/Lahn 1973.

34 Jedynie t. 1 doczekał się krótkiego omówienia przez K. Górskiego w „Rocznikach Historycznych”, t. 17, 1948, ss. 562—563. Recenzję t. 3 ogłosił niedawno Z. Nowak w „Zapiskach Historycznych”, 1978, z. 3, ss. 137—140. Biegram poświęcony Gizewiuszowi poddał krytyce anonimowy autor na łamach „Warmii i Mazur”, 1977, nr 10, s. 29.

w ogóle opracowań polskich, a przecież wiele lat wcześniej pisali na ten temat m.in. Wojciech Kętrzyński i Karol Górski. Przy życiorysie biskupa warmińskiego, Ignacego Krasickiego (t. 1, s. 360), nie podano ani jednej monografii w języku polskim, a w opracowaniu tragicznej postaci Krystiana Ludwika Kalksteina pominięto cenną pracę Kazimierza Jarochońskiego. Według Krollmanna, zmarłego w 1944 roku historyka wschodniopruskiego i redaktora naczelnego pierwszego tomu *Altpreussische Biographie*, szlachcic pruski Kalkstein (t. 1, s. 318) nie był żadnym męczennikiem za idee wolności stanów pruskich, a raczej egoistycznym indywidualistą, sprzeciwiającym się prawowitej władzy. Opracowując z kolei inny życiorys, a mianowicie Mrongowiusza (t. 2, ss. 448—449) Krollmann nazwał go „dobrym Niemcem”⁸⁵. Autorzy hasel w *Altpreussische Biographie* nie wykorzystywali na ogół (szczególnie w tomie pierwszym) w pełni źródeł i opracowań, zwłaszcza polskich (np. *Polskiego słownika biograficznego*) i nie wyciągali logicznych wniosków z nich wypływających. I tak np. wspomniany Krollmann, cytując przy życiorysie Mrongowiusza wydaną w Gdańsku staraniem miejscowej Polonii poświęconą mu księgę pamiątkową pod red. Władysława Pniewskiego (1933), pomija przytoczone w niej dowody przemawiające za polskością tego uczonego.

Wydawać by się mogło, że po klęsce hitleryzmu historycy wschodniopruscy w RFN zrewidują swoje dotychczasowe poglądy na sprawę polskie. Wprawdzie nieco wyciszono akcenty nacjonalistyczne i sięgnięto do polskich opracowań (zarówno PSB, jak i mój *Słownik* są często cytowane w powojennych tomach *Altpreussische Biographie*), ale nie zrezygnowano całkowicie z fałszującej dzieje tendencyjności. To prawda, że o Wojciechu Kętrzyńskim nie napisano, że był dobrym Niemcem, ale zamiast jego właściwego nazwiska znajdujemy wskazówkę (t. 3, s. 975), że figuruje on jako Adalbert von Winkler (t. 2, s. 812). Ponieważ w pierwszym tomie pominięto życiorysy Gustawa Gizewiusza, znalazł się on w suplementcie (t. 3, s. 923) w opracowaniu Kurta Forstreutera. Autor podaje w bibliografii m.in. artykuł Ireny Pietrzak-Pawłowskiej (drukowany w PSB), jak i mój *Słownik*, a zatem czytelnik ma prawo przypuszczać, że jest to opracowanie obiektywne. Niestety, o tym żarliwym obrońcy mowy polskiej, przywódcy Mazurów i organizatorze akcji skierowanych przeciwko germanizatorom dowiaduje się, że Gizewiusz rozwijał się w świecie niemieckiej kultury i należał do narodu niemieckiego („In der deutschen Kulturwelt aufgewachsen und zum deutschen Volke zugehörig”). Zdaniem Forstreutera cała działalność Gizewiusza wywodziła się z niemieckiego romantyzmu, a ożywiały go „ideały niemieckiego humanizmu”. Ani słowa o pracach przekładowych z literatury polskiej, o szczególnym umiłowaniu przez Gizewiusza poezji Mickiewicza, o popularyzowaniu twórczości pisarzy polskich na łamach „Przyjaciela Ludu Łeckiego” i zainteresowaniach ludową pieśnią polską na Mazurach. Nie starczyło w tym biogramie miejsca także na uwzględnienie bojowej publicystyki ośrodkiego pastora, kompromitującej politykę germanizacyjną władz pruskich. To, oczywiście, tylko niektóre przykłady, świadczące o jaskrawej tendencyjności i o braku rzetelności naukowej. Nie miejsce tu na analizę wielu innych hasel, zamieszczonych w *Altpreussische Biographie*. „Można tedy — pisał słusznie Karol Górski —

określić słownik Krollmanna jako pracę tendencyjną i jednostronną, bo poświęconą tylko Niemcom w Prusach Wschodnich i na Pomorzu”³⁶.

Przykładem specjalistycznego słownika biograficznego jest nowa praca Fryderyka Moellera pt. *Altpreussisches evangelisches Pfarrbuch*, poświęcona pastorom i obejmująca okres od XVI do XX wieku. Uwzględnił w niej pastorów (także polskich) w alfabetycznym układzie według miejscowości, w których pracowali³⁷. Przygotowaną przez niego pierwszą część biograficzną, obejmującą życiorysy pastorów (od hasła Abegg do Brenner), niestety bez bibliografii, wydał w 1977 roku Walther Müller-Dultz³⁸.

IV

Przystępując przed laty do prac nad słownikiem biograficznym Warmii, Mazur i Powiśla, uważałem, że wydanie takiej publikacji jest „potrzebą chwili zarówno ze względów naukowych, jak popularyzacyjnych i politycznych”³⁹. Nie posiadaliśmy bowiem większej publikacji o charakterze biograficznym, która ukazywałaby wkład ludności Warmii, Mazur i Powiśla do nauki i kultury polskiej oraz wieloletnią, uporczywą walkę o zachowanie polskości tych ziem. W latach związku z macierzą, a potem w okresie długoletniej niewoli, wbrew zamierzeniom germanizatorów, wielu Mazurów i Warmiaków wniosło znaczny wkład do polskiej kultury, nauki, myśli społecznej i politycznej. Wielu z nich zasłużyło się nie tylko swej ziemi najbliższej, Warmii i Mazurom, ale przyczyniło się w sposób imponujący, godny szacunku i pamięci, do rozwoju kultury polskiej, a nawet uzyskało rozgłos międzynarodowy. Utrwalenie i popularyzowanie ich życiorysów było dalszym zamierzeniem autora.

Słownik miał być także sprostowaniem i uzupełnieniem, ale przede wszystkim dopowiedzeniem tego, czego nie chciała dać szowinistyczna nauka niemiecka w latach 1936—1944, kiedy powstawał zasadniczy zrąb *Altpreussische Biographie*, jak również czego nie chce w pełni przyznać dzisiejsza zachodnioniemiecka Ostforschung. Nic dziwnego, że książka spotkała się z ostrą, choć pod względem naukowym płytką, krytyką w RFN⁴⁰. Mimo to, autorzy i redaktorzy dwóch powojennych tomów *Altpreussische Biographie* powoływali się na moją pracę. Niestety, na ogół bez wyciągania z jej lektury odpowiednich wniosków.

Lata oddzielające pierwsze wydanie Słownika od jego obecnej realizacji — to wystarczająco długi okres, aby uświadomić sobie zarówno niedociągnięcia, jak i walory publikacji, która spotkała się z dużym zainteresowaniem. Książkę wielokrotnie recenzowano⁴¹, a na adres Wydawnictwa i autora napływały

36 K. Górski, op. cit., s. 563.

37 F. Moeller, *Altpreussisches evangelisches Pfarrbuch von der Reformation bis zur Vertreibung im Jahre 1945*, Bd. 1, *Die Kirchespiele und ihre Stellenbesetzungen*, Hamburg 1968.

38 *Altpreussisches evangelisches Pfarrbuch von der Reformation bis zur Vertreibung im Jahre 1945. Biographischer Teil. Erste Lieferung Abegg-Brenner*. Auf der Grundlage der Sammlungen von F. Moeller bearbeitet von W. Müller-Dultz, Hamburg 1977.

39 T. Oracki, *Słownik*, s. V.

40 A. Heise, *Ostdeutscher Literatur-Anzeiger* [Göttingen], 1964, H. 5, ss. 184—185.

41 Zob. m.in.: E. Martuszewski, *Głos Olsztyński*, 1964, nr 162; tenże, *Pomorze*, 1965, nr 4; B. Koziełło-Poklewski, *Życie i Myśl*, 1964, nr 10; L. Wernic, *WTK*, 1964, nr 30; B.R., *Słowo na na Warmii i Mazurach*, 1964, nr 35; S. Płozański, *Stolica*, 1964, nr 28; P. Grzegorzczak, *Ruch Literacki*, 1965, nr 4; (Red.), *Dziennik Związkowy — Zgoda* (Chicago), 27 V 1965; M. Tyrowicz,

przez długi okres listy, zawierające m.in. propozycje uzupełnień, sprostowań i reedycji. Ten ostatni postulat był wielokrotnie wysuwany przez różne instytucje i organizacje oraz pracowników naukowych i działaczy regionalnych. Zdaje się nie ulegać wątpliwości, że *Słownik* spełnił swoje zadanie i okazał się wydawnictwem z różnych względów użytecznym, chociaż nie pozbawionym błędów i usterek. Zarówno recenzenci, jak i zainteresowani czytelnicy zarzucali książce — i słusznie — różne nieścisłości i pominięcia, które jednak tylko w części spowodowane zostały niewiedzą autora, natomiast w większości wynikały z istniejącego stanu badań. Nie mamy dotąd w pełni naukowej, wyczerpującej monografii prasy polskiej na Warmii i Mazurach, w której m.in. ukazano by właściwie funkcje redaktorów faktycznych i odpowiedzialnych. Odczuwa się dotkliwy brak publikacji, zawierającej wykaz organizacji i instytucji polskich w Prusach Wschodnich, toteż nawet autorzy specjalizujący się w danej epoce czy okresie podają różne nazwy na określenie tych samych organizacji i stowarzyszeń. Należałoby jak najszybciej wydać zachowane wprawdzie tylko częściowo, ale niezwykle cenne dla badań naukowych, spisy członków i pracowników Związku Polaków w Niemczech oraz inne materiały biograficzne (np. dotyczące szkolnictwa polskiego na tym terenie w okresie międzywojennym). Brak regionalnego słownika kryptonimów i pseudonimów, niewątpliwie bardzo trudnego do opracowania, ale niezbędnego w dalszych badaniach naukowych, wciąż odbija się ujawnie na wszelkich pracach historycznych, zwłaszcza z zakresu piśmiennictwa Warmii i Mazur. W okresie germanizacji współpracownicy gazet, działacze i pisarze regionalni ukrywali się ze zrozumiałych względów pod różnymi kryptonimami i pseudonimami. Jak dotąd, poszczególni historycy, każdy na swój sposób i według swoich hipotez, próbują rozwiązać te zagadki. Wciąż nie posiadamy w pełni naukowego opracowania, obejmującego całokształt dziejów Warmii i Mazur. Pierwsza naukowa próba syntezy w postaci książki zbiorowej pt. *Warmia i Mazury*⁴² była wydarzeniem dwadzieścia pięć lat temu, ale obecnie wymaga poważnych uzupełnień i poprawek. Odczuwa się dotkliwy brak retrospektywnej bibliografii Warmii i Mazur, której z różnych względów zastąpić nie może obszerna niemiecka bibliografia Ernsta Wermkego. Palącą potrzebą jest opracowanie obszernego słownika nazw miejscowości obu regionów, zbiorowego dzieła specjalistów, uwzględniającego nie tylko stan bieżący, ale ukazującego także kształtowanie się nazw na przestrzeni dziejów, a zwłaszcza w XIX i XX wieku, kiedy to uległy one zniekształceniom na skutek germanizacji. Posiadamy wprawdzie kilka słowników nazw miejscowości z terenu Warmii i Mazur (wydanych po 1945 r.), ale żaden z nich nie może zadowolić historyka, zajmującego się dziejami tych regionów. Wszystkie one służyły bieżącym potrzebom nowej administracji polskiej na tzw. Ziemiach Odzyskanych.

Są to, oczywiście, niektóre tylko i — zdaniem autora — ważniejsze niedociągnięcia, utrudniające dalszy postęp badań nad dziejami Warmii i Mazur.

W przedmowie do pierwszego wydania *Słownika* w pełni uświadamiałem sobie braki i niedociągnięcia przygotowywanej pracy i już wówczas nurtowała mnie myśl o przyszłej reedycji. Przystępując w 1962 roku do założenia

Przegląd Humanistyczny, 1965, nr 4; R. Wjałczak], *Studia Źródłoznawcze. Commentationes*, t. 10, 1965; A. Rawka [A. Wakar], *Warmia i Mazury*, 1965, nr 9; Z. Lletz, *Zapiski Historyczne*, t. 32, 1967, z. 1; H. Keferstein, *Rocznik Olsztyński*, t. 7, 1968.

⁴² T. 1—2, Poznań 1953.

kartotek uzupełniających zamierzałem w dalszym ciągu gromadzić nowe materiały, aby w przyszłości *Słownik* posiadał jak najmniej błędów i usterek. Słuszny i często zgłaszany postulat poszerzenia i uzupełnienia go spowodował nagromadzenie tylu materiałów, że zarówno ze względów naukowych, jak i edytorskich zaistniała w pełni uzasadniona potrzeba wydania dwóch oddzielnych tomów. Pierwszy z nich, zatytułowany *Słownik biograficzny Warmii, Mazur i Powiśla XIX i XX w. (do 1945 r.)*, o objętości ok. 45 arkuszy znajduje się już w druku i ukaże się nakładem Instytutu Wydawniczego PAX w Warszawie. Tom drugi, o objętości około 50 arkuszy, zatytułowany *Słownik biograficzny Warmii, Mazur i Powiśla od połowy XV do końca XVIII wieku*, znajduje się w opracowaniu autorskim; ukaże się on w najbliższych latach nakładem Ośrodka Badań Naukowych im. W. Kętrzyńskiego w Olsztynie. Opracowanie to nie będzie więc drugim, poprawionym wydaniem *Słownika* z 1963 roku, ale pod każdym względem tekstem nowym; nie tylko rozszerzonym, poprawionym i uzupełnionym, lecz przede wszystkim zmienionym. O szczegółach tych zmian informuję szczegółowo w oddzielnych wstępach do obu tomów nowego słownika

ÜBER DIE BIOGRAPHISCHEN PROBLEME IN ERMLAND UND MASUREN Zusammenfassung

In der polnischen biographischen Literatur wurden Ermland und Masuren nicht gebührend berücksichtigt. *Polski słownik biograficzny* (Polnisches biographisches Wörterbuch) kann nur einige der regionalen Persönlichkeiten berücksichtigen. Ausser dem nationalen Wörterbuch, d.i. der PSB, haben wir Spezialwörterbücher. Sie umfassen u.A. die Menschen des Theaters, des Buches, Musiker, Ärzte, Philosophen usw. Leider bleibt auf dem Gebiet der regionalen, biographischen Wörterbücher noch viel zu tun. Das erste regionale Wörterbuch in polnischer Sprache ist der *Słownik biograficzny Warmii, Mazur i Powiśla* von der Hälfte des XV Jahrhunderts bis 1945 (1963) von T. Oracki; 1977 und 1979 wurden zwei Bände des *Śląski słownik biograficzny* (Schlesisches, biographisches Wörterbuch) in Gemeinschaftsbearbeitung herausgegeben und im Jahre 1977 eine Makette eines Wörterbuchs, der Masovien im XIX und XX Jahrhundert, in Bearbeitung von T. Oracki.

Das erste wissenschaftliche, biographische Wörterbuch (in deutscher Sprache), das in grossem Umfange die Gebiete von Ermland und Masuren berücksichtigt ist die Sammelschrift, betitelt *Altpreussische Biographie* (Bd. 1—3, Herausgabe in den Jahren 1941—1975. Das erste Heft erschien 1936 in Königsberg. Durch den Krieg unterbrochen wurde die Veröffentlichung in der Bundesrepublik wieder aufgenommen, 1961 erschien das 17. Heft). Diese Publikation, mit deutlicher antipolnischer Tendenz (speziell im 1. Band) übergeht im allgemeinen, mit nur wenigen Ausnahmen, die Lebensläufe der Polen oder präsentiert sie tendenziös und weit entfernt vom wissenschaftlichen Objektivismus. Die Herausgabe des *Słownik biograficzny Warmii, Mazur i Powiśla* in polnischer Sprache im Jahre 1963 resultierte aus der Notwendigkeit des Augenblicks und war Antwort des Verfassers auf gesellschaftlichen und wissenschaftlichen Auftrag. Es ging dabei sowohl um eine Ergänzung der *Altpreussischen Biographie* als auch um eine Richtigstellung der dort enthaltenen, antipolnischen Tendenzen. Darüber hinaus erstrebte der Verfasser die Verbreitung der Biographien vieler Polen aus Ermland und Masuren an, die Verdienste für diese Gebiete hatten. Die freundliche Aufnahme dieses Buches regte seinen Autor dazu an, eine neue, bedeutend erweiterte (zwei Bände), verbesserte und abgeänderte Ausgabe vorzubereiten; der erste, das XIX. und XX. Jahrhundert umfassende Band befindet sich bereits in der Drucklegung, der zweite, der Zeitspanne von der Mitte des XV. bis Ausgang des XVIII. Jahrhunderts gewidmet, wird vom Verfasser bearbeitet.